

Особливості участі громадян в концептуальних моделях демократії

Валерій Бортников,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політичних інститутів і процесів
Волинського державного університету
ім. Лесі Українки

Автор аналізує кількісні і якісні характеристики політичної участі в сучасних концептуальних моделях демократії. Розглядаються популістська, колективістська, мажоритарна, консенсусна, співгромадська, елітарна, учасницька та інші моделі. Аналізуються їх позитивні сторони і вади. Увага акцентується на морально-духовному аспекті демократичної трансформації суспільства.

Світовий досвід переконує, що демократичні перетворення в будь-якій країні неможливі без їх наукового обґрунтування. Отже, для України, як і для інших перехідних суспільств, органічне поєднання новітніх наукових досліджень з практикою має стати основою стратегії реформування, яка б відповідала соціокультурним особливостям українського народу і забезпечила реалізацію його творчого потенціалу. А це, у свою чергу, потребує ґрунтовного вивчення як західних, так і інших моделей суспільно-політичної трансформації.

Історія вчить, що демократія може успішно виконувати свою соціальну роль лише тоді, коли вона перетворюється із „суспільства спостерігачів” на „суспільство участі”. В теоріях демократії участь розглядається як дієвий засіб розширення поля громадянської ініціативи і творчості, обмеження влади еліти й бюрократії, як діяльність, що сприяє гармонізації суспільних відносин і, в цілому, розвитку людини. З демократією несумісні як тотальне залучення всього населення до політики, так і повне усунення від неї широких народних мас.

Проблема кількісних і якісних характеристик демократії є однією з ключових в її теорії. Найбільш рельєфно ця проблема висвітлювалася в працях представників елітарних та колективістських концепцій, а також концепції демократії участі Г. Москі і В. Парето, Й. Шумпетера, К.

Пейтмен, Б. Барбера, Д. Ціммермана. Вагомий вклад у вироблення оптимальних моделей участі зробили Р. Даль, А. Лейпхарт, Д. Сарторі, С. Хантінгтон, Ф. А. фон Хайек. На пострадянському просторі ця проблема перебуває в полі зору таких дослідників, як Д. Гончаров, В. Горбатенко, О. Ковлер, А. Колодій, О. Куценко, А. Мельвіль, О. Чемшит.

Однією з суттєвих ознак демократичної форми правління прийнято вважати кількісний і якісний показники участі громадян у політичному процесі. Зокрема, побутує думка, що лише та політична система може вважатися демократичною, в якій джерелом влади є воля більшості. Концепція демократії, що виходить з уявлення про законність необмеженої влади більшості, дістала назву **популістської**. Але її аж ніяк не можна вважати доконечною. Адже, згідно з нею, найвідвертіша диктатура має підстави називати себе демократією, якщо вона користується підтримкою більшості народу. Досить згадати режим А. Гітлера, який певний час спирався на волю переважної більшості німців*. Отож постає питання: чи насправді демократичним є суспільство, де єдиним критерієм демократизму вважається воля більшості? І чи має право більшість нав'язувати свою волю меншості?

Ще А. де Токвіль говорив про можливу тиранію „більшості” і необхідність захищати від неї права особи. „Якщо ви вірите, – писав він, – що людина, яка користується необмеженою владою, може використати цю владу на шкоду своїм супротивникам, то чому ж ви не хочете припустити, що так само може вчинити і більшість? Хіба люди, об'єднуючись, змінюють свої характери?” [16, с. 197]. А Г. Ферреро сутність цієї проблеми сформулював так: „За демократії опозиція – не менш важливий орган народного суверенітету, ніж уряд. Придушити опозицію означає придушити суверенітет народу” [Цит. за 15, с. 37].

Історія знає чимало прикладів придушення меншості більшістю і навпаки. Для реалізації демократичних принципів необхідний такий устрій, за якого будь-яка частка суспільства і кожний окремих громадянин мали б юридичні гарантії й реальні можливості захищати власні інтереси та брати активну участь у політичному і громадському житті.

Ф. А. фон Хайек не відмовляв більшості в її праві захищати власну позицію. Однак він зауважував, що більшістю голосів можна ухвалювати рішення тоді, коли вибір обмежений альтернативою. Але звідси не випливає, що має домінувати точка зору більшості зі всіх питань: „Незрозуміло, чому має існувати якась більшість, що виступає за один з можливих курсів конкретних дій, якщо ім'я їм – легіон” [18, с. 206]. Філософ

* Під час виборів 1932 року А. Гітлер говорив: „Проти націонал-соціалізму в Німеччині виступають тільки ті, хто проти більшості” [Цит. за 1, с.310].

не ідеалізував демократію, вважаючи її утилітарним засобом захисту і підтримки соціального миру та свободи особистості. Не слід також забувати, зазначав він, що часто за автократичного правління буває набагато більше культурної і духовної свободи, ніж за деяких видів демократії: „Теоретично допустимо, що за правління досить однорідної і доктринерської більшості демократія може стати не менш тиранічною, ніж найгірша з диктатур” [18, с. 209].

Аналізуючи проблему взаємовідносин більшості і меншості у владі, К. Фрідріх підкреслює, що демократичне вирішення проблеми – це досягнення „рівноваги між більшістю і меншістю, рівноваги у відношенні прав і влади... рівноваги, а не чітко окреслених альтернатив: або більшість, або меншість” [17, с. 60]. Вчений наголошує, що чим важливіша проблема, тим уважніше слід ставитися до відношення кількості голосів, адже нині велику роль відіграють маргінальні та випадкові виборці, які „розміщуються” між „твердими” виборцями [17, с. 61].

Відомо, що масовій колективній участі у вирішенні державних справ віддавали перевагу ідеологи так званих унітарних, колективістських (ідентитарних) демократій. Назва „колективістська демократія” відображає той факт, що „вона виходить з цілісності народу (нації, класу), наявності в нього єдиної волі ще до акту її публічного вираження та ідентичності цієї волі і дій представників влади” [12, с. 219]. Унітарна демократія, на думку Б. Барбера, означає те, що всі суперечливі питання слід розв’язувати одностайно завдяки органічній волі якоїсь гомогенної чи навіть монолітної спільноти, котра символічно визначається як раса, нація, народ або воля громадян. Підпорядковуючи участь у великому цілому єдності і груповій самореалізації, унітарна демократія стає конформістською, колективістською, а часто навіть примусовою: „У великих суспільствах, де спільнота стає знеособленою, абстракцією, а індивіди пов’язані анонімно й безладно з масами незнайомців, унітарна демократія може виявитись лихою, небезпечною для свободи та громадянства і руйнівною для демократії” [2, с. 256 - 257]. Натомість у невеликих спільнотах, де всі знають одне одного, вона справляє більш-менш позитивний вплив на розвиток суспільних відносин.

„Ідентитарна, або загальна, або колективна демократія”, на думку авторів книги „13 теорій демократії”, є формою правління, що базується на розумінні народу як єдиного цілого, „об’єднаного добровільно у певний суспільний організм, де кожна окрема людина є його членом, змушеним виконувати загальну волю” [4, с. 25]. Автори цієї праці відносять до демократій такого типу (поряд з античною, традиційною руською народною демократією, соціалістичною демократією) і „колективістську демократію Ж.-Ж. Руссо”.

Однак тут постає питання про правомірність розгляду концепції Ж.-Ж. Руссо в одному ряду, наприклад, з античною демократією. На думку

Дж. Сарторі, справді довго і грецький *demos*, і римський *populus* розуміли як колективне уявлення, а не як загальну суму окремих індивідів, здатних вирішувати справи самі за себе. Згідно з колективістською концепцією життя, індивід перебуває в лоні влади, церкви, традицій і механізмів, які приписують йому певну поведінку. Навіть якщо і так, підкреслює Дж. Сарторі, то „народ однаково не розуміли як „органічну єдність” аж до романтичної революції”. Саме в період так званої романтичної революції зусиллями Ж.-Ж. Руссо було вироблено органічну (холістичну) концепцію, в якій апелювалося до неподільної загальної волі. „Органічна цілість означає набагато сильнішу єдність, ніж дозволяла традиція природного права... А якщо покликатися на романтичну, холістичну концепцію народу, то тоді ми постаємо перед уявленням, яке легітимізує тиранічне врядування набагато краще, ніж демократію”, підкреслює вчений [15, с. 27 - 28].

На підтвердження думки Дж. Сарторі зачитуємо Ж.-Ж. Руссо. У праці „Про суспільну угоду, або Принципи політичного права” він зазначав: „...коли відкинути від суспільного пакту те, що не належить до його сутності, то він звучатиме так: кожен з нас перетворює свою особу і всю свою силу на спільне надбання, яке перебуває під верховним керівництвом загальної волі, а кожного з членів тіла ми визнаємо невід’ємною часткою цілого. Цей акт об’єднання, замість приватної особи кожного з учасників угоди, одразу утворює юридичне колективне тіло, складене із стількох членів, скільки голосів нараховує об’єднавча асамблея: це тіло отримує внаслідок зазначеного акту свою єдність, своє колективне я, своє життя і свою волю” [13, с. 237].

Нічого подібного не знайдемо у будівничого „золотого віку” афінської демократії Перікла. Він зауважував, що державний устрій Давньої Греції називається демократією, оскільки „основа його не меншість, а більшість громадян”, що вона, згідно із законами, „дає всім громадянам рівні права”. Перікл підкреслював: „...ми не плекаємо в нашому щоденному житті підозри один до одного, ми не виявляємо гніву до ближнього, коли він учиняє щось для своєї насолоди, не показуємо йому нашого невдоволення хоч і не шкідливого, але здатного засмутити. Не обмежені примусом у приватному житті, ми не порушуємо законів у житті громадському найбільше через повагу до них. Ми завжди слухаємося тих, хто стоїть при владі. Ми шануємо, зокрема, закони, встановлені на користь скривджених, і хоч ці закони не записані, вони завдають загальноновизнаної ганьби тим, хто їх зневажає” [11, с. 216]. Навіть із цих двох невеликих фрагментів бачимо, наскільки різними є концепції демократії, що існувала в Афінах та в теоретичних побудовах Ж.-Ж. Руссо.

Форма демократії, за якої політична влада (при наявності певних механізмів стримувань і противаг) концентрується в руках більшості, є **мажоритарною**. А лад, де політична влада більшості обмежується і

розподіляється на основі консенсусу між всіма групами населення, одержав назву **системи пропорційного представництва** або **консенсусної демократії**. За А. Лейпхартом, різниця між мажоритарною і консенсусною демократією залежить від таких характеристик, як принцип організації виконавчої влади, особливості відносин з виконавчою і законодавчою системами, тип партійної і виборчої систем, характер взаємодії державних структур з інститутами громадянського суспільства.

Мажоритарна модель передбачає контроль громадян за діями уряду при наявності відповідних механізмів. Вона також передбачає, що громадяни володіють достатніми знаннями про державу й політику, що вони хочуть брати участь у політичному процесі і що вони ухвалюють раціональні рішення під час виборів. З урахуванням цих змінних величин, мажоритарна демократія характеризується, як правило, домінуванням виконавчої влади над законодавчою (при цьому виконавча влада формується партією, що перемогла на виборах), двопартійною системою, одномірністю цієї системи (дві основні партії відрізняються одна від одної стратегією і тактикою лише з соціально-економічних питань), диспропорційною виборчою системою, плюралістичною системою груп спеціальних інтересів. Типовими представниками мажоритарної демократії є Велика Британія і Нова Зеландія.

Мажоритарна демократія віддає перевагу традиційній інституціолізованій поведінці, у першу чергу – голосуванню на виборах. Оскільки мажоритарний принцип передбачає підрахунок голосів і акцентує увагу на визначенні того, чого хоче більшість, то йому, відповідно, властивий потяг до рівності у політичній участі. Вадю мажоритарної системи є недостатнє врахування інтересів меншості. Оскільки мажоритарна демократія віддає перевагу колективним рішенням, легітимізованим за допомогою процедури виборів, то вона залишає мало можливостей для окремих індивідів і груп, що опинилися поза більшістю.

Консенсусна демократія, на противагу мажоритарній, характеризується рівновагою виконавчої і законодавчої влади (при цьому, виконавча влада формується на багатопартійній коаліційній основі), багатомірністю партійної системи (партії відрізняються одна від одної не лише за стратегією і тактикою з соціально-економічних питань, але й, наприклад, за підходами до релігійних, зовнішньоекономічних та інших проблем), більш або менш пропорційними результатами виборів (як наслідок пропорційної виборчої системи), корпоративістською системою відносин між групами спеціальних інтересів. Найбільше ідеальному типу консенсусної демократії відповідає Швейцарія [10, с. 49 - 50].

Різновидом консенсусної демократії є **співгромадська демократія**, механізм дії якої А. Лейпхарт розкриває у книзі „Демократія у багатоскладових суспільствах”. Співгромадська демократія – це форма організації суспільства, „яка передбачає таку організовану взаємодію

основних „одиниць” (етнічних, релігійних чи культурних спільнот, котрі складають політію), за якої жодна з них не опиняється протягом тривалого часу в стані, який може бути розцінений, як ізоляція” [14, с. 20].

Модель співгромадської демократії має практичний сенс у багатоскладових суспільствах, де політичні протиріччя і соціальні „розмежування” в цілому збігаються з „кордонами” соціальних протиріччя – майнових, територіальних, мовних, культурних, національних, релігійних тощо. Суспільно-політичні об’єднання в такому суспільстві формуються з урахуванням цих реалій і репрезентують інтереси певних сегментів суспільства. Основним принципом розв’язання політичних проблем є діалог. Еліти відкриті, а тому конфлікти є, скоріше, винятком, а не правилом. Вони врегульовуються не шляхом захоплення влади однією політичною силою для задоволення інтересів певної соціальної групи, а процедурним узгодженням інтересів, віднайденням взаємоприйнятних рішень, досягненням консенсусу.

Влада в таких демократіях формується на основі коаліції. Обов’язковим атрибутом політичного процесу є наявність опозиції. За існування досить широкої коаліції інтереси різних груп реалізуються можливістю взаємного вето на рішення, що ухвалюються. Однією з особливостей цього різновиду демократії є штучне збільшення представництва малих груп в структурі суспільства. Це дозволяє ефективніше захищати їх інтереси і не допускати гегемонії більшості. Серед країн, де успішно функціонує співгромадська демократія, вчені називають Швейцарію, Бельгію, Голландію, Австрію. До нових країн, де функціонує така модель суспільного устрою, А. Лейпхарт відніс ПАР, Чехію, Словаччину, а також Індію.

А. Лейпхарт, наголошуючи на сутнісних характеристиках своєї моделі демократії, вказує на її чотири ознаки (дві головні і дві допоміжні). Головні ознаки: **велика коаліція** та **автономність сегментів**, бо саме вони максимізують вплив кожного сегмента в процесі прийняття рішень двома способами: шляхом участі поряд з іншими сегментами в рішеннях із загальних питань і утвердженням виняткового права приймати рішення з проблем, для яких загальної згоди не вимагається. Ознаки допоміжні, але такі, що значно посилюють дію головних: **пропорційність** і **право вето**. На думку вченого, право меншості на вето найбільш дієве тоді, коли воно обмежується питаннями культурних, релігійних і лінгвістичних прав та автономії [9, с. 27 - 28].

Що стосується країн, котрі стають або вже стали на шлях демократичного розвитку, то консенсусна демократія, на думку А. Лейпхарта, є для них більш привабливою, ніж мажоритарна, оскільки вона забезпечує краще представництво і захист прав меншості. Це тим важливіше, що 1990-і роки знаменувалися не лише сплеском демократизації в глобальному масштабі, а й загостренням етнічних конфліктів. Такі конфлікти загострюються саме в тих країнах, що

починають рух до демократії. Отже, є всі підстави вважати, робить висновок вчений, що значення консенсусної демократії в сучасному світі зростатиме [10, с. 52].

Всі ці аспекти співучасті так чи інакше корелюють з поняттям консолідованої демократії, котра передбачає координацію зусиль всієї громади як „за вертикаллю”, так і „за горизонталлю”. Співучасть і координація можливі не лише за наявності інститутів, структур та механізмів такої взаємодії, а й за наявності таких суб’єктивних чинників, як досвід, професіоналізм, довіра до партнерів, висока моральність.

Одним з головних протиріч процесів демократизації є протиріччя між масовістю і компетентністю. Чим складніше питання, тим, як правило, менша кількість людей на ньому розуміється. Водночас, чим вужче коло фахівців, що впливають на прийняття рішень, тим менша масовість і, відповідно, демократичність процесу управління. Над розв’язанням цього протиріччя працювало багато теоретиків, однак дискусії у їх середовищі не вщухають і досі. Теорії, в яких представлено цілком протилежні погляди, можна умовно поділити на дві групи: **елітарні** та **партиципаторні** моделі демократії.

Представники першої групи говорять, що широка участь у місцевій і державній політиці суперечить природному поділу праці в суспільстві. Вона знижує ефективність управління, породжує безвідповідальність і безініціативність посадових осіб, стає на заваді пошуку оптимальних рішень. Широкі маси через їх недостатню компетенцію, аполітичність, невірноваженість, надмірну емоційність тощо не можуть бути конструктивним фактором політики. Для забезпечення стабільності й ефективності влади їх функції мають зводитися до контролю за політиками, партіями і бюрократією, який здійснюється шляхом виборів. Управляти ж державою повинні професійні політики – еліта. Це люди спеціально підготовлені, котрі мають необхідні знання, відповідні розумові і психологічні якості.

Започаткування елітарних теорій демократії пов’язують з іменами В. Парето, Г. Москі та Р. Міхельса, які досліджували феномен приходу до влади еліти суспільства. Цей напрям у соціології Італії домінував на початку ХХ століття й отримав назву „макіавеллізм” (теорія захоплення влади правлячою верхівкою). Його сутність докладно проаналізував Ж. Бодуен [6].

На початкових етапах створення елітистських концепцій правління еліти розглядалося як альтернатива правлінню народу: професійно підготовлена меншість протиставлялася малоосвіченій і некомпетентній більшості. Відтак спотворювалася сама сутність західної демократії як правління народу. Це протиріччя до певної міри зняли концепції „демократичного елітизму” і „плюралізму еліт” (Й. Шумпетер, Г. Ласуел, Р. Даль, Р. Арон), згідно з якими правляча еліта не перетворюється на

замкнену касту – вона відкрита для ротації. Більше того: представники правлячої верхівки не лише мають необхідні якості для здійснення управлінських функцій, а й готові зберігати й захищати демократичні цінності.

В основу таких поглядів було покладено критичне переосмислення Й. Шумпетером класичної теорії демократії як правління народу. Розуміння і пояснення сутності демократії як системи, в якій „окремі громадяни здобувають право вирішувати, змагаючись за голоси виборців”, остаточно підірвало основи класичної демократії, що базувалася на легітиматії права і волі більшості [20, с. 334]. Й. Шумпетер аргументовано спростовував тезу класичної демократії про усвідомлені й раціональні дії, які нібито здійснюються масами у політиці. За його спостереженнями, послабленим почуттям відповідальності і браком результативного прагнення пояснюються „невігластво звичайного громадянина і брак розважності у питаннях внутрішньої і зовнішньої політики”. Вчений доводив, що якби на типового громадянина не впливали жодні політичні групи, то в політичних питаннях „він все одно піддавався б впливові позараціональних або ірраціональних забобонів та імпульсів” [20, с. 325, 326].

На переконання Й. Шумпетера, „люди не ставлять і не розв’язують жодних питань, а навпаки – питання, що вирішують їх долю, звичайно порушують і розв’язують інші” [20, с. 329]. Вчений вважав, що існування партій і політиків засвідчує, „що виборці не здатні на інші дії, крім масового переходу на бік того або іншого кандидата, тобто намагання регулювати політичну боротьбу шляхом точного повторення практики торговельної асоціації” [20, с. 351].

Головною умовою успішного функціонування демократії Й. Шумпетер вважав не лише наявність певної кількості людей з відповідними здібностями і моральними якостями, не просто відбір серед населення, а лише відбір „серед тієї його частини, яка придатна для політичної діяльності...”. Проте сучасна практика конкурентної боротьби за посади ускладнює процес забезпечення країни здібними політиками, що спонукає вченого до думки про необхідність створення шляхом суворого відбору „соціальної верстви... з природним потягом до політики”. Якщо ця верства не буде ні надто замкненою, ні надто доступною для сторонніх і матиме в собі доволі сили для асиміляції більшості поглинутих елементів, то вона „не тільки поповнить шеренги політиків людьми, які витримали численні випробування в інших галузях, а й зробить цих людей придатнішими для політичної кар’єри...” [20, с. 359 - 360].

Прихильники плюралістичної теорії політичної діяльності досить критично ставляться до розуміння керівної еліти як однорідного панівного прошарку, здатного до самовідтворення. Вони визнають існування в суспільстві керівної еліти, проте вважають, що слід говорити не про одну „еліту”, а про „еліти”. Представниками теорії плюралізму еліт в США є Р.

Даль і Р. Арон.

На думку Р. Даля, не існує єдиної еліти – існує об'єднання різних еліт – політичної, економічної, адміністративної, профспілкової, еліт різних асоціацій тощо. Керують не маси, керує не еліта: жодній владній структурі не вдається монополізувати владу у всіх сферах життя суспільства; керує суспільством конгломерат з диференційованих і спеціалізованих елітних груп, які є одночасно і суперниками, і співниками, і на чолі яких стоять підприємливі лідери [6, с. 130].

Особливого значення феномен участі набуває в теорії партиципаторної демократії (демократії участі). Партиципаторна демократія – це система правління, в якій рядові громадяни скоріше управляють собою самі, ніж за допомогою обрання представників, котрі б правили від їх імені.

Сутність цієї форми народовладдя вдало сформулював Б. Барбер (він називав її ще „сильною демократією“): „...це радше самоврядування громадян, ніж представницьке врядування в ім'я громадян. За такої демократії активні громадяни безпосередньо урядують над собою, хоча не конче на кожному рівні і кожної миті, а досить часто, зокрема, тоді, коли треба вирішувати головні політичні питання і коли виявляють свою дію значні сили” [2, с. 258]. На переконання вченого, спільнота формується на основі участі в політичному житті й водночас уможлиблює цю участь; громадянська активність привчає індивідів до громадянського мислення, громадяни надають громадському життю необхідне йому почуття публічності і справедливості.

Дж. Дьюї, підтримуючи ідею демократії участі, заперечує її елітарні концепції, в основі яких лежить теза про некомпетентність мас. Дослідник зауважує, що, по-перше, не слід думати, що люди, котрі долучаються до влади, неодмінно переважають решту своїми якостями. („Відбір правителів” справа загалом випадкова). По-друге, індустріальне суспільство, що підсилює взаємодію і взаємозалежність його членів, все більш набуває „кооперативного” характеру. Воно підвищує роль, в тому числі й політичну, кожного члена суспільства незалежно від його соціального статусу і професії. „В якості громадянина, який має виборче право, кожна з цих осіб (йдеться про сукупність людей, що складають суспільство) є агентом суспільства. У власних волевиявленнях він – такий самий представник інтересів суспільства, як сенатор чи шериф”. Не згоден Дж. Дьюї і з тим, що загальна участь громадян в політичному управлінні (яка не обов'язково передбачає пряму демократію) в сучасній державі неможлива через її великі розміри. Відчуженість громадян одне від одного і від влади можна подолати – зокрема, шляхом демократичної освіти і виховання за одночасного реформування політичних та економічних відносин [Цит. за 3, с. 16].

Прихильники демократії участі вважають за необхідне активне залучення представників громади не лише у виборах чи інших формах

масової політичної участі, але й у самому політичному процесі: у підготовці й ухваленні політичних рішень, їх впровадженні у життя, в контролі за посадовими особами тощо. Така участь має запобігти зловживанню владою, відриву політичної еліти від пересічних громадян, бюрократизації суспільства, а також сприяти повнішому відображенню інтересів різних верств суспільства, віднайденню рішень, які відповідали б інтересам більшості і, зрештою, сприяли б подоланню відчуження особи від влади.

Участь громадян має бути постійною і розпочинатися на стадії планування нової програми (чи проекту) і тривати після її запровадження, щоб забезпечити її ефективність, вважає теоретик демократії участі Дж. Ціммерман. На його думку, „всі громадяни повинні якомога більшою мірою мати рівні можливості для участі, слід забезпечити їм змогу висловитись, надати їм повну інформацію, доступ до засобів масової інформації та ін.” [19, с. 264].

Безперечною перевагою такої форми демократії є залучення широких мас до політичного процесу, державного управління, подолання соціальної апатії й нігілізму, виховання громадянськості і високої політичної культури, сприяння оновленню еліт і демократизації суспільних відносин. Прихильники демократії участі вважають, що ірраціональність і пасивність людей у політичній сфері – це результат їх недостатньої освіченості і брак рівних можливостей для участі в політиці. Тому суспільство має створювати сприятливі умови для ефективної політичної соціалізації індивідів. А для цього необхідно передусім забезпечити максимальну участь громадян у політичному процесі.

Однак широка і пряма участь в умовах існуючих систем комунікації можлива лише в межах невеликих територіальних або виробничих спільнот. Тому йдеться, як правило, про місцеве самоврядування чи так звану виробничу демократію, в межах яких здійснюється загальна і безпосередня залученість громадян до обговорення, прийняття і реалізації рішень. Однак ця форма демократії має і суттєві вади. Наприклад, можливість ухвалення некомпетентних рішень, безвідповідальність, що пов'язується з великою кількістю осіб, котрі приймають рішення, наявність технічних проблем забезпечення масової участі і механізмів узгодження спірних питань тощо.

Отже, можна зробити висновок, що в сучасних теоріях демократії мають місце досить суперечливі оцінки щодо рівня політичної участі громадян у демократичному суспільстві. Розбіжності між вченими коливаються в діапазоні від максимального обмеження політичної участі громадян і передачі усієї ініціативи винятково політичній еліті до спроб їх залучення у процес ухвалення рішень на всіх рівнях.

Суспільний устрій, який віддає перевагу участі народу, представленого групами, отримав назву плюралістичного. **Плюралістичною називають демократію, в якій народ розглядається як „складне суперечливе**

утворення різних соціальних груп, що конкурують в боротьбі за владу, а інтереси громадян, які створюють ці групи, реалізуються за допомогою взаємних компромісів на основі балансу суспільних інтересів” [4, с. 76].

За плюралістичною моделлю, демократія – це система, в якій багато організацій, що діють незалежно від уряду, здійснюють тиск на нього і навіть протидіють йому. На відміну від мажоритарної демократії, плюралістична теорія зміщує фокус демократичного правління з масового електорату на організовані групи. Як зауважують фахівці, плюралізм не потребує від громадян великих знань про політику в цілому.

Плюралістична демократія не визнає влади більшості, оскільки ця більшість не є якимось певним і стійким утворенням. Це аморфна субстанція, яка постійно змінюється. На противагу мажоритарній, плюралістична демократія прагне обмежити дії більшості таким чином, щоб вони не утискали групи інтересів. Тобто, йдеться про те, що плюралістична модель акцентує увагу на сильні групи інтересів і децентралізовані структури державної влади – „механізми, які запобігають діям правлячої більшості, захищаючи тим самим інтереси меншостей” [8, с. 71].

Якщо у колективістських формах демократії загальна воля народу розглядається як певна абсолютна істина, ще до волевиявлення, то в плюралістичній теорії ця воля проявляється в ході змагання, боротьби між суб'єктами політичного процесу.

За багатьох переваг суспільство, побудоване на принципах плюралістичної теорії демократії, має суттєвий недолік, а саме – брак рівних можливостей впливу всіх груп на процеси прийняття рішень. Як зауважив один з критиків плюралістичної моделі, „вада плюралістичного раю полягає в тому, що райський хор співає з сильним акцентом вищого класу” [8, с. 75]. Крім цього, плюралістична концепція суспільного устрою вимагає узгодження великого спектра інтересів зацікавлених груп, що важко досягнути на практиці, особливо в молодих демократіях з низьким рівнем політичної культури.

Кожна з окреслених вище груп теорій має свої сильні та слабкі сторони. В реальному житті більшість західних держав тяжіє до ідей елітарної демократії у питаннях функціонування вищих ешелонів влади і до демократії участі на рівні місцевого самоврядування.

Великою помилкою було б сутність демократії зводити лише до кількісних показників або сукупності інститутів і механізмів її функціонування, залишаючи осторонь духовно-моральні, етичні підвалини народовладдя. Проблема більшості та меншості – це також моральна проблема. Як зауважує В. Віндельбандт, в природі більшість зберігається за рахунок меншості, але „право” більшості – це право сильного і воно не має морального підґрунтя” [7, с. 240]. Отже, цінність має не те, в яких кількісних вимірах реалізується воля народу, а в ступені

повноти й характері її здійснення. М. Бердяєв, критикуючи класичну ліберальну демократію, наголошував на тому, що визнання влади кількості, поклоніння загальному голосуванню можливе лише за браком віри в істину та незнання її. „Той, хто вірить в істину і знає істину, не віддасть її на наругу кількісній більшості” [5, с. 465]. Позиція М. Бердяєва вразлива з погляду демократичної процедури та загальноприйнятих юридичних норм волевиявлення народу; вона залишає надто великий простір і для суб’єктивізму, якщо цю концепцію переводити в практичну площину. Але її світоглядний і методологічний сенс беззаперечні. В сучасному суспільстві відчувається брак вищих духовних цінностей на тлі дотримання формальних правил гри або гонитви за матеріальним добробутом. Йдеться, насамперед, про втрату в сучасних демократіях морально-етичних орієнтирів, які стали на перешкоді розвиткові демократії. Звичними сьогодні стали корупція на всіх ланках владної піраміди, бездуховність, брак солідарності і патріотизму.

Отже, можна зробити висновок, що в сучасних теоріях демократії мають місце досить суперечливі оцінки щодо рівня політичної участі громадян у демократичному суспільстві. Попри все, незадоволення сучасним станом демократії та її інститутами не поширюється на цінності демократії і демократичну політичну систему як таку і свідчить лише про незадоволення неадекватністю норм і принципів демократії, що утвердилися, а також про значне зростання очікувань та вимог мас, особливо середніх верств. А це означає, що суспільні потреби у розширенні демократії, підвищенні її „якості” та ефективності вже не можуть ігноруватися тими, кому належать реальні важелі влади. Сьогодні вкрай важко сказати, до яких змін в демократичних інститутах може привести цей пошук. Вірогідною є тенденція до підвищення ролі інститутів громадянського суспільства, розширення сфери і збагачення форм участі населення у справах держави та суспільства.

Література:

1. **Арендт Х.** Джерела тоталітаризму. – 2-е вид. / Пер. з англ. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. – 584 с.
2. **Барбер Б.** Сильна демократія: політика учасницького типу // Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 254 - 262.
3. **Баталов Э. Я.** Идея демократии в Америке XX века // США. Канада. Экономика. Политика. Культура. – 2006. – № 4. – С. 3 - 26.
4. **Бегунов Ю. К., Лукашев А. В., Пониделко А. В.** 13 теорий демократии. – СПб: Издательский дом „Бизнес-Пресса”, 2000. – 240 с.
5. **Бердяев Н.** Новое средневековье. Размышление о судьбе России и Европы // Бердяев Н. Философия творчества, культуры и искусства. –

Особливості участі громадян
в концептуальних моделях демократії

Валерій Бортников

В 2-х т. Т. 1. – М.: Искусство, 1994. – С. 406 - 485.

6. **Бодуен Ж.** Вступ до політології / Пер. з фр. – К.: Основи, 1995. – 174 с.

7. **Виндельбандт В.** О принципе морали // Избранное: Дух и история. Пер. с нем. – М.: Юрист, 1995. – С. 231 - 252.

8. **Джанда К., Бери Д. М., Голдман Д., Хула К. В.** Трудным путем демократии: Процесс государственного управления в США / Пер. с англ. – М.: „Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2006. – 656 с.

9. **Лейпхарт А.** Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / Пер. с англ. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 287 с.

10. **Лейпхарт А.** Формы, функционирование и конституционная технология современных демократий // Политическая наука. – 1999. – № 2. Проблема демократии в политической мысли XX столетия. Проблемно-тематический сборник. – М.: ИНИОН РАН, 1999. – С. 48 - 53.

11. **Перікл.** Афіньська демократія // Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 215 - 219.

12. **Пугачев В. П., Соловьев А. И.** Введение в политологию: Учебник для студентов высш. учеб. заведений. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 447 с.

13. **Руссо Ж.-Ж.** Суспільна угода, демократія і представництво // Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 237 - 247.

14. **Салмин А. М.** Предисловие научного редактора // Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / Пер. с англ. – М.: Аспект Пресс, 1997. – С. 5 - 25.

15. **Сарторі Д.** Основи теорії демократії: народ і врядування // Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 25 - 40.

16. **Токвиль Алексис де.** Демократия в Америке: Пер. с франц. – М.: Прогресс, 1992. – 554 с.

17. **Фридрих К.** Ограниченное правление // Политическая наука. 1999. – № 2. Проблема демократии в политической мысли XX столетия. – С. 54 - 62.

18. **Хайек Ф. А.** Дорога к рабству // Новый мир. – 1991. – № 7. – С. 177 - 230.

19. **Циммерман Дж. Ф.** Учасницька демократія: відродження популізму // Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 263 - 303.

20. **Шумпетер Й.** Капіталізм, соціалізм і демократія / Пер. з англ. – К.: Основи, 1995. – 528 с.

21. **Ясперс К.** Смысл и назначение истории: Пер. с нем. 2-е изд. – М.: Республика, 1994. – 527 с.